

Lélek ölők.

Máté 10., 28. Ne féljetez azoktól, akik a testet ölik meg, a lelket pedig meg nem ölhetik, hanem inkább féljetez attól, aki mind a lelket, mind a testet elveszítheti.

Talán ismerős előtetek a történelemből az egykori bécsi kamarillának amaz alattomos politikája, hogy valahányszor egy-egy nagy nemzeti hősnk támadt, akitől tartottak, hogy ők vagy utódaik megnövekedett hatalmuknál fogva az országot kiszabadíthatják az osztrák járom alól, mindannyiszor gondoskodtak, hogy ez ne sikerüljön. Gondoskodtak pedig nem azért, hogy eltették láb alól ezt a nemzeti hőst, hanem gondoskodtak furfangosabb módon: nemzeti hőseink fiait az udvarhoz vették, neveltették s közben igyekeztek kinevelni belőlle mindazt, ami magyar volt, kiölni belőlle a lobogó magyar érzést, megutáltatni velük ezt a földet és népet, elfelejtetni velük még a nyelvét is s léha és erkölcstelen vigalmakkal kiölni belőlle a férfias, nemes karaktert. Bizonyítja ezt a két legnagyobb szabadsághősnk, a két legnagyobb törökverőnknek: Hunyadi Jánosnak és Thököly Imrének esete. Mindkettőnek utódát: Hunyadi Mátyást és Rákóczy Ferencet fiatal korában a bécsi udvar vette pártfogása alá. De ép a Hunyadi Mátyás és a Rákóczy Ferenc példája mutatja, hogy a vér nem válhatik vízzé, vagy talán az isteni gondviselés oltalma volt velük, ki nem hagyta, hogy a hős apáknak fiait elkorcsosodjanak s ép e kettőből válik két legnagyobb büszkeségünk: Mátyás király, az igazságos, Rákóczy Ferenc, a szabadsághős. Mindezt pedig beve-

zetés képen mondtam el annak a gondolatnak a megvilágítására, melyet mai alapigémül választottam: ne féljete azoktól, akik a testet ölik meg, hanem inkább féljete azoktól, aki a lelket veszíti el. Mert ez az eljárás nem egyéb, mint a legközönségesebb lélek ölés, melyre még az Istennél sincsen bocsánat.

Az erdei tölgyet az éles fejsze kivágja, de törzséből új hajtások sarjadnak s az új hajtásból valamikor ismét terebélyes fa lessz, de a féreg, mely gyökerén rágódik, rendre, évek hosszú során öli meg éltető gyökereit — a lelket pusztítja ki a fából — mely ha egyszer kidől, nyomában nem sarjad új tényészet. Így tesznek azok és ilyen hatásra dolgoznak, akik a lelket ölik ki az emberből. E lélek ölésnek jellemző kísérletét látom e világháború szemléleténél is, azért hadd beszéljek ez alkalommal erről.

E világháború okait felsorolni még korai volna, most mikor még tisztán nem látunk, de a jelenben nem is vezetne célunkhoz közelebb. Mi elég, ha látjuk a tényeket és e tényekből vonjuk le következtetéseinket. Mi elég ha látjuk, hogy nem mi voltunk, akik szomszédainkat megtámadtuk, hanem ők voltak, akik életünkre és nemzetünkre törtek, akik testünkre és földjeinkre vágytak. Mi elég ha azt látjuk, hogy e közel négy esztendő küzdelemben micsoda óriási erőfeszítést fejtettek ki fiaink az ellenséggel és ezer veszedelemmel, halállal és szenvedéssel szemben, micsoda hősie önmegtartóztatással, nemes lemondással viselte a magyar társadalom a háborúnak minden reá szakadt súlyát, hogy a minden oldalról reánk zuduló csapásnak és támadásnak, kiéheztetési kísérletnek ellentállhassunk. Mi elég ha tudjuk, hogy e nemzet mindkét csataterén künn a véres csatamezőn, benn a könytől áztatott és aggodalommal szántott mezőkön vitézül, férfiasan helyt állott. Nemzetünk történetének legragyogóbb lapjai lesznek azok, amelyek ennek a helytállásnak, ennek a hősie küzdelemnek és erőfeszítésnek a történetét fogják leírni. Csak ismert dolgot említek, ha emlékeztetek arra a testet és lelket zsibbasztó hosszú menetekre, amilyet csak a magyar baka szivóssága birt el, arra a példátlan kitartással vívott nehéz harcokra, amidőn a Kárpátok havas tetőit festette pirosra magyar vitézek vére s aztán ott az orosz mocsá-

rak között el nem mondható szenvedések és az olasz fősíkon a Doberdó sziklái között elképzelhetetlen nehéz viszonyok között folytatott élethalál küzdelmekre, ahol mind a magyar katonák tették örökre emlékezetessé nevöket — ismert dolgokat ismétlek, ha egy pillanatra reá irányítom a figyelmet azoknak az ezreknek és tizezreknek nélkülözésére, melybe a háború hihetetlenül megnövekedett arányai vetették a magyar középosztályt, a magyar értelmiséget, e nemzet főnntartó gerincét, oszlopát, amelyet azonban nemes lemondássai és egy jobb, fényesebb nemzeti jövő reményében viseltünk, ha reá mutatok arra a sok el nem sirt anyai könyre, el nem panaszt hitvesi fájdalomra, melyet életük legnagyobb kincsében: fiukban, férjükben szenvedtek. De mindezek együttvéve szereztek meg nekünk a győzelmet, ezek szereztek meg, hogy keleti ellenségeinket győzelmes harc után békére kényszeríthettük. Legyen áldott érette az isteni bölcs gondviselés, legyen áldva azoknak áldozatos, szent küzdelme, hősiessége, lemondása, hűsége, honszerelme, akik mindvégig minden körülmények között helytálltak! Az isteni gondviselés beigazolta, hogy nem kell azoktól félnünk, akik a testre támadnak, a testet ölik meg. Kitől kell hát félnünk? Azoktól, akik a lélekre útnak, akik a lelket akarják megölni.

Magyarország sorsát és jövőjét e küzdelem megmutatta, hogy nem kell féltünk külső ellenségektől, külső ellenség nyílt támadásaitól, de féltünk lehet azoktól a világáramlatoktól, melyek a nép lelkének megzavarására, megmételtyezésére jönnek. Féltünk azoktól a nemzetközi eszméktől, melyek mint a féreg beférkőznek az agyvelőbe és alattomba végzik pusztító munkájukat. Világmegváltó eszmék gyanánt ékeskednek, ragadozó farkasok, bárány képében hintik el a forradalom, az elégedetlenkedés csiráit. Testünkre hiába törtek reá orvúl, lehullott rólunk minden csapás, mint a német hitregék sebezhetetlen Grál lovagjáról s most lelkünket vették célba, hogy onnan terítsenek le. Hogy nem üres képzelődés szavam, kérdem, ki ne hallott volna arról a keletről, nagy Oroszországból indult forradalmi mozgalomról, mely az emberiséget megváltó szabadsalmával jött át hozzánk is s hogy nem hatás nélkül munkál, bizonyítja az a lábrakapott forrongás, mozgalom, mely ma nagy városaink utcáit ellepi. Nyíltan kimondom — afiai — ezek a mi leg-

nagyobb ellenségeink, mert ez a lelkünkől veszi, lopja ki az ellenálló rugékonyságot, ez elégedetlenséget és gyöngeséget szül, ez ellen védekezni se lehet, olyan ez, mint a fertőző betegség. Az orvosi tudomány azonban ma a fertőző betegség ellen is tud védekezni. Testünk tisztántartása és a fertőzött betegről való tartózkodás a leghatásosabb ellenszere. E lelki fertőzés ellen is csak úgy védekezhetünk, ha lelkünket tisztán tartjuk és távol tartjuk azoktól magunkat, kik lelkünk egyensúlyát fölborítani akarják.

Hivatkozhatnám az igazi magyarság (annak, aki a falvakban és városokban komoly erkölcsi alappal és nemzeti multtal rendelkezik) józan világfelfogására, melyben minden felforgató kísérlet ellen elég biztosítékot látok, hivatkozhatnám, de nem teszem, sőt inkább nem titkolom, hogy e négy esztendő alatt annyi kellemetlen kiábrándulásnak, kiméletlen zaklatásnak, méltatlan bánásmódnak voltunk kitéve, annyiszor érezhettük saját róvásunkra a háború teremtette viszonyok igazságtalan és egyoldalú következményeit, annyiszor kellett visszafojtsuk az elkecseregés, a harag és megbotránkozás kitöréseit, amelyek mind a lelkünkre ülepedtek, hogy azt hisszük olykor: a húr már pattanásig feszült, tovább így nem mehet és mégis azt mondom, nincsen más bécsületes lehetőség a számunkra, minthogy kitartsunk ezután is, mindvégig. Kitartsunk lemondással, türelemmel, hűséggel, a nemzet nagysága hitével. A próbát nem az állja ki — a fiait — aki lerázni tudja magáról a terhet, hanem aki tovább tudja viselni. Nos, azt sohase feledjük egy percre se, hogy mi most nemzeti ellenállóképességünkért, nemzeti létünkért vívunk erős próbát minden nap; amelyet ha lerázni akarnánk, a nemzettel együtt dölnénk a pusztulásba mi is, amelyet ha viselni tudunk, a nemzettel együtt élünk.

Élet vagy halál! Ezt a kérdést veti föl ma minden nap eseménye. Választhatjuk a halált is, ha odaszegődünk azoknak szekere mellé, akik hangos torokkal harsogják világbolondító eszméiket, ha a magunk kicsiny életének megnyugtatósára megtagadjuk annyi drága halottunk legszentebb áldozatát, árulói leszünk hitvány egyéni érdekből nemzeti multunknak, eladjuk a magunk áltatására jövőnk reménység-

gét, azokat, kikért e szörnyű harcot vívjuk: gyermekeink boldogságát. . . . Élet, vagy halál! Választhatnánk-e mást — hiszen rajtunk áll a választás — mint életet, olyan életet, melyért nem kell pirulnunk önmagunk előtt, mely méltó az elesett hősökhez, mely méltó a magyar nemzethez, méltó egy boldog és dicsőséges jövő reményeihez? Én a magyarságra, a magyarság lelkébe nézek és azt mondom, nem félek azoktól sem, akik a lelkünket akarják elveszíteni, mert ez a lélek ma is a Hunyadiak, a Rákócziak és Kossuthok szellemétől átítatott és ez a lélek verhetetlen mindörökké. — Amen.

Bizonytalan jövődő.

Pred. 6., 12. Mert kicsoda tudhatja mi legyen embernek jó e világon, az ő hiábavaló élete napjainak száma szerint, melyben mintegy árnyékon átalmegyen? Kicsoda az, aki megmondhatná az embernek a nap alatt, mi következik ő reá ezután.

Virágos rét közepén, kanyargó folyónak lankás partján állok. Távolabb, szeliden emelkedő halmokon a vetések üde zöldje, mint keskeny szalag válik ki a felszántott föld barnájából. A messzeségben kéklő hegyek szegélyezik a láthatárt s fönn az égen, mint fénylő füstgomolyag, báránnyfelhők úsznak a végtelenben. Amint a természetnek ez ünnepi csendjében állva föltekintek a lassan tovasuhanó felhőkre s az előttem folydogáló viznek föl-föltünő, majd elmerülő buborékjait nézem, akaratlanul is valami kifejezhetetlen szomoruság száll a lelkembe, mert az emberi életre gondolok, mely hasonlóan a felhőhöz, nem tudni honnan jön és hova megy: feltűnik egy percre, mint a buborék s ismét alámerül az örök enyészet habjai közé.

Honnan jövünk és hova megyünk? Örök megoldhatatlan rejtély, mely mint egy nagy kérdőjel lebeg előttünk szüntelen. Az ember sokat tanult és sokat tud. Az égnek villámát, a föld mélyének forrongó erőit szolgálatába hajtotta, akaratának nincsenek határai: megnyergelte a háborgó tenger tarajos hullámain, meghódította a levegő eget, mérföldek távolságát a közelbe hozta, az emberi szó korlátolt hangját a távolba repítette — de egy dolgot: jövőjét ma sem látja tisztábban, mint ezredévekkel ezelőtt.

Ma sem tudja megmondani, hogy holnap, vagy csak egy óra múlva is mi következik őreá?

Bizony igaza van a predikátornak »az ember életének napjai olyanok, mint az árnyék, melyen átalmegyen« s mint az árnyék, ha a nap lealkonyul, odavész, megsemmisül. Bizony tűnő habfodor, tovaszálló felhő, elenyésző árnyak vagyunk a sors útjában és nem tudjuk mikor borul reánk a nagy éjszaka.

Senki sem tudhatja, mit hoz a holnap. De így is van ez jól, mert mi ebből egy nagy keresztényi tanuságot olvashatunk ki, azt, hogy: *az örömben el ne bizakodjunk, a bajban el ne csüggedjünk.*

I.

Hogy a jóban el ne bizzuk magunkat, arra az életnek nagyon sok tragikus, kegyetlen leckéje figyelmeztet. Gazdag vagy, hatalmas vagy. Az élet gondjait távolról sem ismered. Szolgák engedelmes hada lesi a parancsot ajkadról. Még ki se mondtad s kivánságod már teljesül. Aranykorona csillog fejedben. Bibor bársony és nehéz selyem suhog utánad. Palotádban több a lakosztály, mint egy falúnak minden lakása, a világ minden tájáról roskadó hajók szállítják a kincset, az örömet, mánort és szerelmet számodra.

És holnap? Trónod, melyről azt hitted, hogy szilárdan áll, mint a kőszikla, meginog. Lehull a fényes korona homlokodról, alattvalóid serege, mely a tegnap még bálvány gyanánt imádott — holnap halálra keres s te északnak hatalmas, rettegett cézárja: üldözött, bujdosója leszel a földnek, holott fejed nem lesz, hova lehajtanod.

De az élet mindennapi eseményei számtalanszor hirdetik, hogy romlandó edények vagyunk, tehát el ne bizzuk magunkat. Reggel még örülsz az életerőnek és egészségnek s este úgy lehet nehéz betegség szegez az ágyhoz, ma még terveid, reményeid és vágyaid vannak s holnap úgy lehet sirva borulnak tieid kihűlt tetemedre. Bizony, »az embernek úta nincs az ő tulajdon hatalmában«, amint Jeremiás próféta mondja.

Az ifjúság és szépség is csak pillanatnyi, mert ha meglegyint a mulandóság szélvésze, nincs az az orvosság, mellyel arcod rózsáit, tekinteted fényét, izmaid rugékonyságát megőrizhetnéd. »Megemésztetnek napjaid, mint a füst.« (Zsolt. 102. 4.) Vagy a hírnév? Talán ez volna állandó? Nézzük csak azokat, kiket az elismerés, dicsőség és magasztalás szárnyaira kapott: ezek emlegetik tetteit, bámulják és irigylik tehetségét s holnap már azt is elfeledik, hogy voltak-e valaha a világon.

Vagy tekints a fia, reményeid zöldelő vetésére. Mindennap lelki meglelégedéssel látod, hogyan fejlődik, hajt dús kalászt az elvetett mag, kezed munkáján az Isten áldása s talán csak napok választanak el, hogy az áldást betakaríthasd s ekkor egy hirtelen támadó fergeteg porrá zúzza egy esztendei verejtékkel, fáradtsággal szerzett munkád reményeit.

Nem, nem tudjuk, mi következik reánk a nap alatt. Mit tudtuk még akkor, a régi élet békés ünnepnapjain, mikor kiültünk házunk virágos tornácára s meghitt közelségben és szeretetben feloldódva hallgattunk sokáig, majd fölgyult fölöttünk az ég csillagok miriádjaival, mint Istennek őrszemei s szivünk csordultig telt hálával és imádattal — óh tudtuk-e, vagy csak sejtettük-e bár, hogy akkor terhes, háborgó felhők gomolyogtak meghitt családi életünk felett s a halál már ottan leselkedett szeretteink háta megett? Sejthettük, hogy a szeretet ezer szálú kötelékeit, melyet eltéphetetlennek hittünk, oly könnyörtelen erővel fogja széjjelzilálni a háború vad fergetege? Hát nem intenek ezek hangos próféciával arra, hogy sem örömben, sem szenvedésben, sem hatalomban, sem jólétben el ne bizakodjunk, mert nincs senki a nap alatt, ki megmondhatná, hogy mi következik ő reá?

II.

Ember nem tudhatja jövőjét, de valaki mégis tudja, valaki számon tartja, az aki virraszt felettünk: az Isten.

Az Isten mindent tud, mindeneket lát, mindeneket legbölcsebben intéz s ez a hit az, amiből táplálkozik a mi keresztényi reménységünk. Nincs céltalan küzdelem, haszontalan áldozat, mert az ember élete nem bolyongás a vak bizonytalanban, mely mint

az árnyék semmivé lessz a nap tüntével, hanem felséges diadal-út, amelynek végén győzelmi pálma vár a hű munkásra. Ember ezt nem tudhatja, előtte homályos az út kiinduló pontja és végső célja, mert az Isten gondviselő jósága eltakarta előlünk, de ő tudja minden útainkat, megszámlálta minden lépteinket »a sötét ég olyan előtte, mint a világosság«.

De az Isten nemcsak tudja, hanem végtelen atyai szeretetéből kifolyólag javát is akarja gyermekének. Az élet csapásai között ugyanis nem sok megnyugvást adna az a tudat, hogy valaki látja azokat, ha nem volnánk bizonyosak afelől, hogy ez a valaki jóra is tud fordítani mindeneket — ha nem hinnők azt, hogy megsebesít, hogy meggyógyítson, könnyet fakaszt, hogy feltörölje, megbánt, hogy megvigasztaljon, megostoroz, hogy atyai szívére öleljen, mert »az ő útja a kegyelem és hűség«.

Az isteni gondviselés kegyelmét gyönyörű szavakban dicsérik a nagy költő király zsoltárai. Minden soruk ihletett imádság, ahogy ember csak az élet azon magaslatain szólhat, ahol látások vezérlik, ahol Isten közvetlen élettapasztalattá, legbizonyosabb valósággá, bizalmas, atyai barátunkká válik. Ha volna nekünk is olyan hitünk, mely tud így szólani: igaz vagy Uram és a te ítéleted igazságos (119., 137.), siralmainkat örömmre fordítod (30. 12.), felemeled a porból a szegényt és a sárból kihozod a szükölködőket (113--7.), mert jó vagy és örökkévaló a kegyelmed (100. 5.) — nem szólani, hanem megdönthetetlen tapasztalattá tudnók tenni e hitet, mily boldog, mily könnyű volna életünk, mily nyugodtan várhatnók az elkerülhetetlent: a halál bús bizonyosságát.

Szükségünk van erre a hitre, mert a bizonytalan jövő sorscsapásaitól megsebzett lelkünket egyedül a hit tudja begyógyítani, ép úgy, mint a testi sebet a testi orvosság. Csöndes örömek között telik életünk, nyugodt bizonyossággal számlálgatjuk az egymásután következő napok élveit; az emberi tudás ezer és ezer módját eszelte ki a társas és egyéni élet megszépítésének, de egyszer meglátogat az Isten angyala, egymás után méri szívünkre kemény ütéseit, jönnek a lesújtó jóbí hirnökök: vesztés, fekete gyász, súlyos betegség s te roskadozva a nagy teher alatt

révedező lélekkel kérded: hát ily szörnyű, buta véletlen az emberi sors, vagy összetörve így sóhajtasz: »Istenem, Istenem, miért hagytál el engem.« De ha ép a hited az Isten atyai jósgában, fájó szívvvel, siró lélekkel is bizonyos vagy afelől, hogy Ő nem hagy el téged, ha mindenek el is hagynak.

Szívünk ellenálló képessége csak ott tűnik ki igazán, ahol erős próba alá van vetve. Ha látnók azonban a szomorúság és sorscsapás sötét fellegeivel terhes jövődöt, volna-e bátorságunk és erőnk bevárni azt? Áldjuk azért az Urat, hogy eltakarja előlünk jövőnket, mert a bajban csak így tudunk csüggedetlenül megállani. Az előre tudott fájdalmak a kétségbeesésbe döntenének, de amit Isten az ő gondviselő kegyelméből naponként mér reánk, arra naponként edzi szívünket, ahhoz formálja egész lényünket. Kérjük azért az Urat, hogy a mindennapi kenyérhez adja meg a mindennapi hitünket, hogy örömben és bánatban el nem bízakodva és el nem csüggedve »harcolhassuk meg a harcot« dicsőséggel és hűséggel. — Ámen.

Apák és fiuk.

Móz. I. 41. 39 40 42. Monda Faraó Józsefnek: mivelhogy mindezeket az Isten neked jelentette meg, nincs hozzád hasonló eszes és bölcs. Te légy az én házam gondviselője, egész népem a te beszéded szerint járjon. És kivevén gyűrűjét ujjából, adá azt Józsefnek ujjába és felöltözteté őt bibor ruhába és arany láncot vete az ő nyakába.

47. 29. Elközelgetének Izrael halálának napjai, hivatá az ő fiát, Józsefet és monda neki: Ha én előtted kedves vagyok, ne temess el kérlek engemet Egyiptomban, hanem minekutánna elaluszom, az én atyáimmal vígy ki engem Egyiptomból és temess el az ő koporsójukban.

A történet, melyből a fenti részt kiszakítottam, egészben meghatározó leírását adja egy nagy család származásának, viszontagságos küzdelmének, végül az életben való győzelmes felülkerekedésének. Több ezer esztendő múltjához vezet vissza, Izrael történelmének bölcsőjéhez.

Újból egy régi história, szól fölényes gúnnyal a mai lázasan előretörtető ember. Ej, minek bolygatni a penészes múlt feledésre szánt eseményeit, mikor a jelen és a jövő oly sok ezernyi feladata és kérdése várja sürgős megoldását?

Érdekes régiség — szól a szenvedélyes kutató, kinek élete sárgult pergamenek, töredezett kövek hieroglifáinak értelmezésében pereg le. Tegyük a tudományos vizsgálódás nagyító lencséje alá, hámozzuk le rólla, mivel a költészet zománca vonta be, hogy álljon előttünk a csupasz valóság.

Örök történet régi mezben — szól a lélekbúvár. Örök emberi szenvedélyek, akarások, vágyak, szülői féltő gond, gyermeki civódás, irigység, kalmár kapzsiság, asszonyi cselszövény s végül az okosság diadala mind e történetbe foglalva. Öltöztessük e régi történetet mai köntösbe és odaállíthatjuk a legújabbkori modern drámák közé és nem tudunk megütődni régiségén, oly eleven képet nyerünk. Az ótestamentomi történetek ép azért érdemelnek figyelmet, mert a jellemrajzok bennük örök emberi forrásból motiválódnak, tehát mindig az újság ingerével hatnak.

E történetből két jellemképet ragadok ki, melyet így nevezek röviden: *elkiváncozó fiúk* és *visszavágyó apák*.

I.

Az elkiváncozó fiúk példázatát József története mutatja s az ő esetében csak az a különbség a mai országokat járt, világlátott fiakkal szemben, hogy ő nem jószántából került el a szülői háztól. Tudjuk, hogy testvérei irigysége folytán kerül az izmaelita kereskedők kezébe s majdnem a halál torkába. Otthon ősz atyja meg is gyászolja s megsiratja elveszettnek hitt fiát. József pedig Potifár szolgálatába kerül s ott ügyessége és jó modora csakhamar kiemeli a rabszolgák lealázó sorából, amint az író naiv egyszerűséggel megjegyzi: »Talála József kedvet az ő Ura előtt és az ő házán fővé téve és mindeneket, valamije vala, az ő hatalmába ada«. De az asszonyi cselszövény börtönbe vetteti. A hőst azonban hagyományos szerencséje itt sem hagyja el. Egy szerencsés jóslat következtében megszabadul a börtönből, sőt okossága, megfontolt ítélete, bölcsessége megmenti az országot az éhínségtől, ami a legfényesebb polcra juttatja az uralkodó mellett.

Tekintsünk el az időtől és helytől, melyben ez események lejátszódnak, nem behelyezhetnők csekély változtatással saját korunkba? Hiszen hány, meg hány Józsefje van e hazának, kit a testvérek irigysége, szűkkeblűsége elűz a szülői háztól. Itthon nyomorgás, tengődés, nélkülözés a sorsuk, kitagadottan, senki fia gyanánt kóborolnak, félreértve, megrugdalva, vagy meg sem látva, talán egy művésznak, egy feltalálónak lángelméjét hordozva magukban. És mennek új hazát keresni túl a tengeren. És az új

hazában testvéri karok fogadják. Az idegenben, hol a rang, a cím és családja mit sem ér, hol a diploma még nem képesít, csupán a tehetség, az arravalóság, a munka és szorgalom, ott becsületet, elismerést, sőt hódolatot vívnak ki a maguk számára. Nem mindnyájan. Legyünk elfogulatlanok. Hiszen sok kivándorlót a kalandvágy, a hirtelen meggazdagodás csábít az idegenbe, de ha ezer közül csak kettő akad, akit a testvéri szűkkeblűség, a gyűlölet, társadalmi berendezkedésünk egyoldalúsága kényszerít az elbújdosásra, örök szégyene marad az egyeseknek, kik közönyösen nézték embertársuk vergődését, szégyene a társadalomnak és vesztesége a hazának.

A kivándorlás bizonyos vonatkozásban hazaárulás, mert nem egyéb, mint a nemzeti javaknak és erőnek idegen kezekbe való átjátszása s az is bizonyos, hogy minden sötét hajó, melyben honfitársaink ezrei távoztak el tengeren túlra, egy egy koporsó volt, melybe annyi magyar álom, terv, szándék, munka és jövőérték volt eltemetve, de mindaddig, míg itt e hazában az érvényesüléshez, az emberbecsüléshez, a tisztelethez és munkához első út a jó összeköttetés, a magas származás, az előkelő megjelenés, míg itt a tehetséget pecsétetes diplomák és dísz oklevelek útvesztőin szűrik keresztül, addig hiábavaló és lelketlen cinizmus minden rábeszélés a kivándorlás ellen, mert mindég lesznek elkivánczó Józsefei e hazának.

II.

Történetünk nem volna teljes, ha nem azzal fejeznék be, hogy Jákób, akit hálás és a minden sérelmet elfeledő fia magához vett, élete vége felé hogyan kivánczik haza, egyszerű viszonyai közé, atyáinak megszentelt földére. Jákób megelégedetten él fia közelében. A faraó kegyelméből juttatott gazdag földön, mint a gyermeket ellátják étellel, itallal. Gyöngéden és szeretettel bánnak vele. Nyugalmas öregség, gondtalan élet, gazdag, tehetős gyermekek és nagyszámú unokák körülötte. Lehet-e még valami vágya egy öreg embernek küzdelmes élet után? Kiváncozhatik el onnan?

És ime, mégis, midőn elközelgetének Izrael halálának napjai, maga elé hivatá fiát és monda: fiam, vigyél engem haza, atyáim földére.

Atyámfiái! Jártatok-e már idegenben? Tartózkodtatok-e ott több ideig? Esztendőig. Amikor már kezdenek a szülőfalú házai, utcája, patakja, hegyei elmosódni a képzeletben. És aztán éreztétek-e, hogy egyszer csak ismerős hang, egy emlék, egy levél talán újból előtökbe varázsolta az egész homályba borult képet, oly üdén, oly tisztán, mintha csak a tegnap léptétek volna át küszöbét annak a csöndes kis háznak, hol ifjúságotok aranykorát éltétek. Idegen udvaron kis gyermekek játékára leszel figyelmes s te magadat látod ott a tágas udvaron, az öreg akácfák lombja alatt boldogan, gondtalanul szaladgálni. S akkor édes fájdalom nyilalik szívedbe: hazamenni s ott a régi, a roskatag, az elhagyott ház előtt sirni sokáig boldogan s ráborulni egy besüpedt sirdombra, hol azok nyugosznak, kik egykor legjobban szerettek.

Miből táplálkozik, honnan származik ez érzés? Ne kutassuk. Vagy miért térnek minden tavasszal vissza az elszállott dalos madarak? Miért talál reá az állat is évek múlva az elhagyott szálásra, miért jön vissza a kivert kutya is meghalni gazdája kapuja elé? Ösztön, mondják. De hát a hazaszeretet és ebből támadó honvágy nem azért kipusztíthatatlan, mert ösztönös? Valahogy ráérik a lelkünk annak igazságára, hogy a »nagy világon e kívül, nincsen számunkra hely«.

Ne csodálkozzunk hát az öreg Jákób kivánságán. De ha vannak ily távollevő Jákóbjai házunknak, várjuk őket sok szeretettel, meleg szóval, megértő jóindulattal. Nem szabad soha többet éreznünk, hogy mostohán bánt velük az anyaország. Ha van bennük lelki nagyság feledni a méltatlan mellőzést, legyen bennünk jóakarát, hogy feledtetni tudjuk a keserű multat.

Mely háznak ne volnának ma idegenben járó, bújdosó Jákóbjai? Kiknek — mióta elmentek — kő a párnájuk, szenvedés, gyötrellem, fáradtság az útjuk? Várjuk őket kitárt ajtóval, kitárt, ölelő karokkal, hűséges szeretettel. Óh ha egyszer éreznünk kellene, hogy méltatlanokért sóhajtottak lázálmok beteg ágyán, méltatlanokért hordoztak égő sebeket, hullatták fiatal vérüket, méltatlanokért domborúl az a sok fakeresztes szent sir, nem volna elég a négy folyam árja, hogy lemossa gyalázatunkat!... Ámen.

Idealizmus -- realizmus.

Lnk. 4. 1—9 Jézus pedig... vitették a lélektől a pusztába És negyven napig kísérti vala őtet az Ördög és nem evék semmit azokban a napokban. De minekutánna azok elmúltak, megéhezék és monda neki az Ördög:

— Ha Isten fia vagy, mondjad a kőnek, hogy változzék kenyérré! — És felele Jézus, mondván:

— Meg vagyon írva, hogy az ember nemcsak kenyérral él, hanem Istennek minden igéjével. — Mikor aztán felvitte volna őtet az Ördög egy magas hegyre, megmutatá neki a földnek minden országát egy szempillantásban és monda neki:

— Neked adom mind ezt a hatalmat és ezeknek dicsőségét, mert nékem adott és annak adom, akinek akarom adni. Azért, ha te imádandasz engem, mind ezek tied lesznek.

Felelvén pedig Jézus, monda neki:

— Távozz tőlem Sátán, mert meg vagyon írva, hogy: „a te Uradat Istenedet imádd és csak neki szolgálj»....

A felolvasott történet egyike azon bibliai helyeknek, melyet mi inkább átértékelt vonatkozásban szoktunk hangsúlyozni, mint a leírt esemény szószerinti értelmében. Első pillanatra is láthatjuk, hogy itt két világfelfogás összeütközéséről van szó, amit közönségesen az ideális és a reális (jobban mondva materiális) világfelfogásnak neveznek. Az eszményiség és az anyagiasság vívnak itt

döntő harcot, melynek színtere a mi vezérünknek, Jézusnak személyisége. Itt látjuk, hogy a diadal az eszményeké, melyet az Isten képvisel, szemben az anyaggal, melynek a Sátán a megtestesítője. A Sátán szól az ő gúnyos modorában: »ha az vagy, akinek vallod magad — Istenfia — változtasd át a követ kenyérré«, majd a csábító szirénhangjával súgdos a fülébe: »neked adom a föld minden dicsőségét és hatalmát, ha engem imádsz«. Az idealizmusnak az elsőre az a felelete: »nemcsak kenyérral él az ember«, mert van ennél főbb jó is: az Isten ígéje, a másik feleletben a komoly erkölcsi világnézet súlyos szavaival dönti porba a kísértőt: »távozz tőlem, mert meg van írva: a te Uradat Istenedet imádd és csak neki szolgálj«. Idealizmus és realizmus — eszményiség és anyagelvűség vívják szüntelen harcukat az ember szellemvilágában. Az egyikben az anyag után való törekvés jut túlsúlyra, ez a köznyelven nevezett anyagi szellemű, a másik a nem látható dolgokra esküszik, ez az ideálista nevet vívta ki magának. Általában azonban kevés fogalom van közforgalomban, amelyet annyira félreértenének s amellyel annyiszor visszaélnének, mint az ideálistizmus és a reálistizmus. Mai beszédem célja nem más, mint lehetőleg helyes felfogásban tárni fel e két fogalom igazi jelentését, mert az a tapasztalatom, hogy ép e fogalmak helytelen értelmezése okoz helytelen és igazságtalan megállapításokat az emberek megítélésénél. Mai felfogásunk szerint legtöbbször dicsérik az ideálistákat, de nem követik, kárhozzátják a számító reálistákat, de titokban mindenki szeretne az anyagiakban dúskálni. Helytelen világnézet. Lássuk azért, mi az idealizmus és mi a realizmus lényege, találkoznak-e valahol, vagy keresztezik egymást?

* * *

Mi az eszmény? Képzelt valóság, hova csak ünnepnapjainkon tudunk felemelkedni, hol nem vagyunk semmi vonatkozásban a földi érdekekkel s ha kiszakíthatjuk magunkat való világunkból, boldogan építhetjük ott az ábrándok színes légvárát. Mi az eszmény? Rózsaszínű fátyol, melyet mikor megtámadnak a bánat, a gond és testi fájások, csak magunkra öltünk s a bánat örömmé válik, a gond elszáll és a seb beheged. Ha tudnánk e csúnya,

zürzavaros, önző világból menekülni, hogy ne kéne kellemetlen anyagi dolgokkal vesződni, dúrva emberekkel perlekedni, földi kötelezettségeket, mint súlyos igát hordozni, csak élni időtlen, felhőtlen, verőfényes tavaszi napfényben. Így gondolkozik a túlzott, beteges idealista. Helyét nem találja e világban s épít magának klastromot és zárdát, hová elvonulhat a világ elől és nem kénytelen azzal vesződni, azon töprengeni, amit megvető szájjal »világi hiúságok«-nak bélyegez.

Hogy mennyi önzés rejtőzik a felfogás mögött, az világos. Mi nem magunkért vagyunk teremtve, hanem Istennek örök céljaiért, vagyis hogy azt a kötelességet, azt a hivatást, melyet mint emberre és egyénre reánk szabott, betöltsük s ha e világra nézve teremtett, világos, hogy e világban, emberi közösségben kell azt munkálnunk és sohasem az emberektől elfordulva, az életet lebecsülve. Hogy rosszak az emberek, tökéletlen a világ, az bizonyos, de vajjon az-e a feladatunk, hogy elforduljunk tőle és aként őrizzük meg lelkünk himporát? Nem az, hogy javítsunk, hogy széppé tegyünk körülöttünk mindent? Itt jut igazi szerepéhez az idealizmus is. Hinnünk kell ugyanis, hogy az ember javítható, mert megmondattott: »legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok« s ha a tökéletesedés csirája nem volna az emberben, mi értelme volna e parancsnak? Cselekvésünket azért ez a gondolat kell, hogy vezesse. És hinnünk kell magunkban, hogy mi is egy felséges eszköze vagyunk az isteni cél megvalósulásának, talán ép embertársaink javítására, a világ megszépítésére küldettünk el. Nem légváarak építésére, illuziók és ábrándok kergetésére kell az eszmény, hanem hivatásunk egyenes és sikeres munkálására. Ezért az idealizmus nem egy képzelt álomvilág, hová a magunk csalódásaitól, a világ kísértéseitől, anyagi érdekeltségeitől fázósan futva menekülünk, nem is rózsaszínű fátyol, mely a dolgok valóságát hamis színben tünteti fel, az idealizmus több ennél. Az idealizmus meglévő valóság. Valóság, amelyet nemcsak ünnepi ruhánkkal veszünk magunkra, hanem ott kell legyen asztalunknál, munkánkban és pihenésünkben, mint egy állandó ósvonzás, mint az isteninek egy szikrája emel, hogy feléje emelkedhessünk önmagunknak, hogy mindig többek lehessünk, mint amik vagyunk, maradandóbbat alkothassunk, mint amiből formáltattunk. Az idealizmus lendület a

hitben, hit a küzdelemben, győzelem az élet fölött, az ideálban látjuk meg az Istent: énünk tökéletes, igaz mását.

Milyen összefüggésben áll tehát az eszményi világ a létező világgal? A létező világ azt mutatja, ahogy van, az eszményi, ahogy lenni kell. Idealista az, aki meglátja az egészben a szépet, jót és igazat, ha az részeiben csúnya, rossz és gonosz is. Az igazi idealista csalódhatik, de ki nem ábrándul sohasem, ellentétben a beteges idealizmussal, mely az első csalódásban tönkremegy. De szükséges az idealistának, hogy a való világot olyan-nak lássa, amilyen, mert csak így tud helyes ítéletet alkotni, így tud eszményei érdekében eredményes munkát teljesíteni. Szüksége van az igazi idealistának józan realizmusra.

* * *

Realistának mondják általában azt, aki csak a meglévő anyaggal számol, nem látott, érzékfölötti valóság nincs az ő számára. Realizmusnak nevezik a kimért, hideg, kegyetlen józanságot, mely lenyűgöz minden nemesebb lendületet. Mondják ezek, hogy a réalista előtt valóságos érték csak a kézzelfogható, beváltható érték s ezért anyagias, számító, önző világnézettel vádolják. Téves felfogás!

Szükség van az idealizmusra, hogy a földi valóságokon felül emelkedhessünk, hogy higgyünk egy felsőbb világban, de csak az fog igazán felül emelkedni tudni, aki a földi valóságot kérlelhetetlen, önzetlen igazságszeretettel fogja fel és életalakításában annak minden tényével számot vet. Hátat fordítani a valóságnak annyi, mint nem ismerni, vagy lekicsinyelni az eszközöket, mivel célunkhoz érhetünk, annyi mint a fejünket homokba dugni, abban a balga hitben, ha nem látjuk a veszedelmet, akkor az meg is szűnt. Nem félreállani kell az útból, hanem szembenézni az út nehézségeivel, nem búsan megadni magunkat a körülményeknek, hanem diadalmasan felettük állani, ne minket vezessenek, hanem mi vezessük. Ez a realizmus. Ezért egész életalakításunkra végtelenül fontos a komoly, részrehajlatlan realizmus, melynek értelmében a legteljesebb szigorral kell reánevelnünk magunkat arra, hogy

a dolgokat mindig úgy vegyük, amint vannak és ne építsünk dőre légvárákat.

»Ábrándozás az élet megrontója,
Mely kancsalul, festett egekbe néz!«

Ne ijedjünk meg az élet iszapjába se betekinteni, mert onnan is fakaszthatunk egészséges vizű forrásokot. Odisseüs király a görög hitrege szerint évek hosszú során bolyong a hazája felé vezető úton, míg haza talál. Az első, akivel találkozik, hűséges cselédje s tőle kérdezősködni kezd az otthoni dolgok felől. Elszomorító hírek ütik meg a fülét: otthon idegenek garázdálkodnak a királyi házban, a hűséges kondás nem is akar mindent feltárni, de a királyt valami ellenállhatatlan kényszerűség űzi, hogy mindent tudjon, ha még a legrettenetesebb dolog is kéne, hogy napfényre derüljön, mert a rossz bizonyosság is jobb, mint a bizonytalan. Kell hogy az igazi reálistában is legyen az igazság követeléséből, mely nem riad meg a kellemetlen igazságtól sem, mert igaz eszmény hazug reálításokból nem fakadhat. »Az az idealizmus, mely nem a valóságnak, a tények szeretetének alapján épül, könnyelműségre, felelősség hiányra vezet. A józan valóság előtt való meghódolás ép oly fontos, mint az ideállal szembeni meghódolás.«

Tehát a realizmus nem kiábrándulást, hanem tisztán látást jelent s ezért a realizmus és idealizmus nemhogy kizárnák egymást, sőt inkább feltételezik. Ideálok nélkül a realizmus kishitűvé, gyanakvóvá, bizalmatlanná, önzővé teszik az embert, az élet pedig szürke, közönséges és unott lesz. De az idealizmus reális alap nélkül céltalan ábrándokat, színtelen, vértelen elveket szül és bizonytalan járásúvá, lelkiismeretlenné teszi az embert. Idealizmus — realizmus így vívja a maga harcát és keresi az egyensúlyt lelki életünkben. Bármelyiknek túlzott volta egyoldalúvá és igazságtalanná tesz. Ezért ne akarjuk sem az egyik, sem a másik egyoldalú követésében elmerülni, de mindakettő munkáljon közre egyenlő mértékben, nemesebb értelemben, életünk kialakítására. Ne áldozzuk fel egyiket sem a másik rovására, de igyekezzünk mindkettőből minél többet hordozni magunkban.

És végül: hogyan kapcsolódik e gondolatkörbe a jelen ünnep és ami ez ünnepet jelképezi a kenyér a terített asztalon? A kenyér: életünk táplálója, a leghivebb simboluma a fönntartó anyagnak. A kenyér, miközben megmunkáljuk, verejtékezünk, aggodunk és imádkozunk érte, mutatja, hogy mennyi áldást, mennyi szellemi értéket vált ki az anyag. Reánk pedig az a szerep vár, hogy dicsőítsük meg az anyagot, ne engedjük, hogy urrá legyen felettünk a kenyér és földéhség, hanem dicsőítsük meg az által a kenyeret, hogy tegyük azt isteni célok eszközévé. Legyen a kenyér Isten ajándéka, lehetősége szent gondolatok fogamzásának. Ne azért dolgozzunk és keressük a kenyeret izzadsággal és véres küzdelemmel, hogy megtöltsük a gyomrot és irigyeljük, amit magunkba nem raktározhatunk, hanem áldjuk az Istent érte, hogy általa tette lehetővé szent és magasztos eszmények diadalát. Ne feledjük el, hogy nemcsak kenyérral él az ember, hanem Istennek minden igéjével. De hogy az isteni gondolatnak, az isteni szándéknak méltó sáfárai lehessünk, ne feledkezzünk meg az anyagi alapról sem, kérve azt mindennapi imánkban, ahogy a mi Urunk, Mesterünk tette: »add meg a mi mindennapi kenyereinket«. — Ámen.

Mindeneket megpróbáljatok.

I. Thess. 5., 21. Mindeneket megpróbáljatok, ami jó, azt megtartsátok.

Pál apostol egyike az első század legérdekesebb és legtehetségesebb egyéneinek s ma elmondhatjuk, hogy nélküle aligha megalakult volna a keresztény anyaszentegyház. Szilárd jelleme, feddhetetlen erkölcsi élete, nagy tudása, elragadó ékesszólása, még ellenségeiben is (meglehetősen számban voltak) bizonyos tiszteletet, köztekintélyt, vagy félelmet keltett. Ellenségei bizonyos, hogy tartottak tőle. Pedig ő senkinek rosszakarója nem volt, senkinek ártására nem volt, hiszen előtte állt a példa, fülébe zsongtak még szavai: »szeressétek ellenségeiteket, jót tegyetek a titeket gyűlölőkkel«. Ami ellenállhatatlanná tette megjelenését, a kiváltságos szellemeket jellemző tulajdonsága volt, az az apostoli tűz, mely benne égett szemében, szavában és minden tettében.

A keresztény egyház megalakulásának legnagyobb hasznára volt azonban az ő kiváló szervező képessége. Állandóan útban volt. Most Görögországban, majd Kisázsianak valamelyik félreeső városában látjuk, amint a cirkusz romjai között egy kövön állva, vagy egy elhagyatott katakombának imbolygó fáklyavilága mellett lelkesen magyaráz, buzdít, vigasztal, lelkesít, mindenütt terjesztve a krisztusi tanok igazságait, mindenütt térítve és toborozva a lelkes hiveket.

Nem kényszereszközökkel térített azonban, hanem a szabad-
elvű felfogásnak azzal az okos módszerével, melyet alapigénkben is hangoztat: »mindeneket megpróbáljatok és ami jó, azt megtartsátok«. Tudta ugyanis, hogy a meggyőzésnek egyetlen biztos útja van, az, amelyik saját eszünkön, szivünkön és lelkünkön keresztül vezet az igazság megismerésére. A gyávaságból, vagy

kapzsiságból származó vélemény változtatás még mindig meg-
boszulta magát.

Talán mondanom sem kell, hogy a mi vallásunknak is egyik sarkalatos tétele e föntidézett páli tanítás. Nem habozom azonban kijelenteni, hogy minden szabadelvűsége mellett e gondolat két élű fegyver és erkölcsi értéke attól függ, hogy ki használja és milyen célzattal. Épen olyan káros, mint hasznos lehet a »mindeneket megpróbáljatok« elve a gyakorlatban. Jelen beszédem célja, hogy mindkét oldaláról föltárjam előttek.

1.

Mindeneket megpróbáljatok. Keresztúton áll egy vándor. Előtte kigyóznak homályba vesző utak a világtáj minden irányából. Megáll és hosszasan kémleli, melyik út az ő útja. Végtére reá szánja magát, megindul egyiken, de hovatovább jut, mindig világosabb lesz előtte, hogy rossz útra téved. Megfordul és újra próbál és próbál addig, míg a helyes útra talál. Jön a másik útas, ez nem sokat töpreng, elkerüli az utat, árkon, tüskén, dombon, völgyön keresztül vág és egyhamar célhoz ér: őt nem az út vezeti, ő *kijátsza* az utat, mit a megszokás és közérdek taposott ki évek törvényes használatában. Egy kis kockázattal, egy kis ravaszsággal, egy kis merészséggel így vágnak a tiltott ösvényen bújkálók a nyílt és egyenes úton járók elé. Az egyéni boldogulásnak ma nagyon sok ilyen rejtett ösvénye kanyarog, mely a nyilvános, tisztességes utat keresztezve, annak elébe vág és az úgynevezett hátulsó ajtóhoz vezet, ahol oly könnyű a besurranás, míg a főkapú előtt a kijátszott tizezrek sokasága tolong, várva bebocsátását. Ezeknek jelszava: »mindent megpróbáljatok«, elvük: semmi aljasságtól, semmi büntől, semmi szennyes képmutatástól nem idegenkedni, mert fő a siker s ha ez biztosítva van, a kivívott cél tisztára mos mindent. Közvélemény? Hisz a közvélemény is szentesíti a csalók útját s csak addig ágaskodik, míg lenn a tömegben látja, de fönn a hatalom polcán fejet, térdet hajt előtte és dicshimnusz zeng feléje. Láttatok már ragadozókat? Mennyi fufang, mennyi leleményesség, mennyi kitartás és türelem egy közönséges állatban is, hogy a kiszemelt áldozatot törbe csalja és

elejtse? Hány, meg hány ilyen szívós ragadozója van a társadalomnak, kinek életelve »mindent megpróbálni a féktelen önzés érvényesítésére«, ha még embertársai nyugalma, kényelme, érdeke és becsülete, sőt halála is az ára. E világháború iskolás példáit teremtette meg a csalóknak, szélhámosoknak, kalandoroknak, »kijárók«-nak, akiknek semmi sem drága, semmi sem szokatlan, semmi sem erkölcsi törvénybe ütköző út a mielőbbi célhoz érkezéshez. A cél: a milliókkal tömött pénzes erszény.

Van e tekintetben nemzeti erkölcs? Hiszen a világháború arra is példát adott, hogy nincs oly hazudott cél, melynek érdekében meg ne lehetne mindent próbálni s mely ne igazolná magát a legbűnösebb próbát: az emberölést is. Vagy nem hazudott cél volt a »tengerek szabadsága«, a »kis nemzetek önrendelkezési joga«, »a féktelen fegyverkezés megszüntetése«, »a demokrácia«, melyeknek jelszavával toborzották elleneink a föld összes színű és fajtájú nemzetségét s melynek érdekében a legvadabb vérengzést: szabadságharcnak hirdették. Ime, az apostoli elv visszájára fordítva, hamisan értelmezve. De szükséges mégis, hogy mindeneket megpróbáljatok az igazság keresésére azért, hogy azt jogaihoz juttassuk.

2.

Az igazság hasonló ahhoz a kincshez, amelyet irigyen rejt magába a föld gyomra. Hosszú, fárasztó és nehéz próbát igénylő a munka, míg a napfényre tudják hozni. Olyan az igazság, mint a buza a konkoly között, míg attól meg nem rostáljuk, élvezhetetlen, keserű kenyeret ad. Ezért megérdemel az igazság minden fáradságot, minden küzdelmet és áldozatot, hogy napfényre kerüljön és hogy általa mindég élvezhetőbb élethez: becsületes közállapotokhoz, emelkedett kulturához jussunk.

Hiszen haladás a tudományban, éltető szellem a kulturában és művészetben, tartós siker a munkában, élet az emberi társadalom minden szervében csak az által lehetséges, ha mindeneket megpróbálunk és ami jó, azt megtartjuk. Mondjam-e, hogy milyen nevetséges, sőt lehetetlen volna elzárkózni az új idők szelleimétől, mondjam-e, hogy az emberiség ép az által jutott előbbre, hogy

mindég mert és mindég akart újabbat, szebbet, jobbat próbálni, mondjam e, hogy a próbálkozásra való lemondás a halálát, a megbénulását, elsorvadását jelentené a művelődésnek.

Az ember valamikor, műveltségének alacsony fokán vizre épített cölöpkunyhókban lakott, állatbőrökkel védekezett az időjárás viszontagságai, kőbaltával a fenevadak ellen. Rozoga lélekvesztőn tett rövid útat s a szomszédos határon túl nem terjedt ismerete. Képzelete és gondolkodása szűk határokat világított meg, mint a kunyhójában terjengő állatszürből készült mécses gyarló fénye. De volt egy tulajdona: az akaró lélek, amelynek ösztönzésére mindig újabb és újabb birtokába jutott az ismereteknek. Az ember mindeneget megpróbált és próbálkozásai nem is maradtak sikertelenek. Sokszor bukott vissza már megmászott magaslatról, sokszor tévedt hamis ösvényekre, de akarása sohasem hagyta nyugton és végül is siker koronázta törekvéseit. Hogy ma tudományunk szinte szédítő eredményeket ért el, hogy ma nincs elrejtett zúga a földnek, hová az emberi szellem be nem világított, nincs fölfedezetlen porcikája az emberi test csodálatos gépezetének, melynek rendeltetését az orvosi tudomány ne ismerné s talán a levegőben sincs magasság, melyet győztesen keresztül ne száguldana s hogy ma az emberi közösség kényelmes palotákat, a nevelésnek, a gyógyításnak, a könnyörületnek, a művészetnek díszes templomokat emelt, hogy életünk annyi, meg annyi kellemes és hasznos értékkel van egybekapcsolva, egyszóval, hogy kultur életet élhetünk, azért van, hogy az ember akart és mert mindég mindeneget megpróbálni.

Látható tehát, hogy e gondolat, melyet Pál apostol oly páratlan éleslátással állít életelvül, milyen széles mezőket nyit meg előttünk s mondhatni az élet minden mozzanatába belekapcsolódik. De az apostol első helyen a vallásra mondotta ki e nagyjelentőségű szavakat s én is azzal fejezem be, hogy a vallásra kívánom alkalmazni e szavak komoly felhívását. »Mindeneget megpróbáljatok«, mondja Pál s ezzel már kifejezi azt, hogy a vallás nem örök változatlanságra kárhozott múmia, vagy kikristályosodott élettelen bolygó, nem kötött dogmai szabályok gyűjteménye. A vallás ép úgy, mint minden megnyilvánulása a szellemi életnek: a tudomány, a művészet, a zene és költészet — fejlődés-

képes és fejlődésre hivatott élettevékenység. Minél magasabb, minél felsőbbrendű kulturát él egy társadalom, vagy egyén, annál fejlődöttebb vallásra, annál tisztább vallásos fogalmakra kell hogy törjön. Ezért ne fáradjunk meg a fejlődő vallás érdekében újabb és újabb magaslatokat keresni, újabb és újabb szálakkal magunkhoz kapcsolni minden ismeretet, mely közelebb viszen a világ és az élet megismeréséhez. Ne fáradjunk meg mindeneket megpróbálni.

Van a vallás benső tartalmának egy értékmérője: az igazság. Minél több az igaz elem vallásunkban, annál inkább képes arra, hogy megnyugvást, harmoniát és békességet sugároztasson lelkünkbe és hogy célt, eszményt írjon életünk elé. Keressétek azért az igazságot a vallásban is, mert az igazság a legfőbb jó, mivel az ember birhat, mit lopók el nem vihetnek, árviz el nem moshat, az igazság a legdrágább kincs, ami az embert boldogíthatja, mert az igazság szabadokká teszen! — Ámen.
